

Ростецька
Світлана Іванівна

Модель європейської ідентичності

УДК 355.426
DOI <https://doi.org/10.24195/2414-9616-2018-4-64-68>

Ростецька Світлана Іванівна
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних наук і права
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського»
вул. Старопортофранківська 26,
м. Одеса, Україна

У статті проаналізовано сутність феномену європейської ідентичності, її співвідношення з національною та регіональною ідентичністю. Визначено основні шляхи та проблеми формування європейської ідентичності та ступінь її впливу на політичні процеси в країнах Європи.

Ключові слова: ідентичність, європейська ідентичність, національна ідентичність, регіональна ідентичність, самоідентифікація, територіальна спільнота, політичні процеси.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Соціальні та політичні протиріччя сучасного суспільства, невизначеність політичних, економічних, соціальних, ситуацій, різноманіття принципів організації політичних та соціальних спільнот, видів діяльності, соціальних ролей і групових норм відображаються у самосвідомості різних груп населення, у зв'язку з чим відзначається трансформація усталених цінностей, за допомогою яких людина визначає себе, власне місце в суспільстві. Наразі криза ідентичності спостерігається як на рівні самосвідомості окремої взятої особистості, так і в рамках певного соціального простору. За таких умов регіональна ідентичність стає умовою структурування територіальних спільнот, найважливішим фактором відтворення соціальної солідарності на рівні соціальних груп і тим самим впливає на розвиток регіону, внаслідок чого виникає необхідність пояснення факторів і тенденцій посилення регіональної ідентичності та її мобілізаційного потенціалу. Актуальність вивчення питання регіональної ідентичності проявляється в тому, що її формування в країнах Євросоюзу наразі відбувається. Цей висновок підтверджується сучасними подіями в країнах ЄС, такими як «Брекзит», популяризація правоорієнтованих політичних організацій і поширення націоналістичних поглядів серед населення Євросоюзу. Зараз у Євросоюзі ведеться політика інтегрального федералізму, згідно з якою розвиток широкої інтеграції між регіонами Євросоюзу здійснюється в обхід законодавств держав, що входять в ЄС [4, с. 26–28]. Складається ситуація, коли національна ідентичність жителів окремих європейських країн підміняється регіональною ідентичністю, що має субнаціональний характер.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Дослідження регіональної ідентичності активізуються у процесі переходу від традиційного

до модерного суспільства. На сучасному етапі розвитку цивілізації відбувається зміна модерної парадигми досліджень політичної ідентичності на постмодерну. Це зумовлює той зв'язок, який існує між трансформаціями механізмів формування політичної ідентичності та світоглядними зрушеннями постсучасної доби.

Історія концепту ідентичність пов'язана з латинським словом *idem*, яке можна перекласти як «тотожність». Саме поняття «ідентичність» набуло поширення в наукових колах в 1970-х рр., і його автором є Е. Еріксон. Однак до Еріксона дослідження цього концепту, теми самооцінки і «Я» особистості займалися представники різних філософських і психологічних шкіл і напрямів, особливо екзистенціалізму (Камю, Сартр), психоаналізу і глибинної психології (З. Фрейд і К.Г. Юнг), філософії персоналізму (Н. Бердяєв).

Крім персональної, індивідуальної ідентичності, дослідники виділяють групову, колективну ідентичність. Колективна ідентичність відрізняється від індивідуальної тим, що сприймається індивідом незалежно від його бажання як культурна традиція: релігійна, ідеологічна, мовна, міфологічна тощо. Існують такі типи колективної ідентичності, як етнокультурна і національна. Тема етнокультурної ідентичності стала об'єктом наукового дослідження в з 1960-х рр., і в цей період сформувався два основних підходи до дослідження проблеми етносу. Серед них можна виділити онтологічний (примордіалістський) методологічний підхід (Л. Гумільов, Ю.В. Бромлей, Е.Д. Сміт, К. Хюбнер та інші) та конструктивістський (інструменталістський) підхід (Б. Андерсон, Ф. Барт, С. Хантінгтон, Е. Геллнер, Е. Хобсбаум та інші).

Досить нещодавно політична та регіональна ідентичності стали активно досліджуватися вітчизняними вченими. Суттєвий внесок у розуміння, аналіз процесів політичної ідентифікації, значення політичної ідентичності для формування загальнонаціональної, громадянської ідентичності в Укра-

їну внесли О. Антонюк, Т. Бевз, Є. Бистрицький, О. Картунов, І. Кресіна, І. Курас, І. Монолатій, Л. Нагорна, М. Обушний, І. Оніщенко, Г. Палій, Н. Пашина, Б. Попов, В. Ребало, С. Римаренко, В. Степаненко, М. Степико та інші.

Актуальність дослідження регіональної ідентичності в межах політичної науки затребувана сучасними політичними процесами в країнах Європи та пошуком механізмів узгодження інтересів в мультикультурних спільнотах.

Метою статті є аналіз сутності феномену європейської ідентичності, її співвідношення з національно-державною, регіональною ідентичностями та визначення їх впливу на політичні процеси в країнах Європи.

Результати. Одночасно зі створенням Європейського Союзу постало питання проблеми європейської ідентичності. У міру швидкого розширення списку країн, що приєдналися до Союзу, ці критерії набували все більшого значення.

Традиційні уявлення про межі Європи зі створенням Європейського Союзу починають впливати і на уявлення про європейську ідентичність. Над існуючими до початку процесу європейської інтеграції національними ідентичностями керівництво і політичні еліти ЄС прагнуть надбудувати «європейську ідентичність». Для цього доводиться йти на певне послаблення почуття національної ідентичності. Даний процес супроводжується посиленням відчуття регіональної ідентичності. Європейську модель ідентичності можливо представити саме так: зверху народжується європейська ідентичність, посередині існуюча і досить вкорінена національна ідентичність і під нею відроджується регіональна ідентичність. Ця модель робить вкрай складною задачу політичного управління в Європі.

Історичні межі регіонів у Європі часто не збігаються з межами національних держав. Каталонці і баски живуть як у Іспанії, так і у Франції, угорці – в Трансільванії і Сербії, італійці – в Хорватії. Подібна ситуація створює значні труднощі у функціонуванні національних держав, і дії Брюсселя щодо формування «європейської ідентичності» підсилюють ці труднощі.

Але попри все, конструювання європейської ідентичності було і залишається вкрай складним завданням, враховуючи, що історично ідея наднаціональної спільності на масовому рівні не сформувалася. В історії Європи суперництво і війни переважали над формами колективної поведінки. Країни ЄС докладують великих зусиль для формування європейської ідентичності. Вперше це поняття було зафіксовано в копенгагенській «Декларації європейської ідентичності», прийнятій у 1973 р. Основними її елементами в Декларації були названі представницька демократія, верховенство закону, соціальна справедливість, економічний прогрес і права людини. Акцентува-

лися також спільні інтереси, зобов'язання і спадщина європейців [6]. У Маастрихтському договорі тези копенгагенської декларації були доповнені. Зокрема, там підкреслювалася важливість проведення спільної зовнішньої політики. У договорі йшлося і про повагу союзом національної самобутності країн-членів [8]. Разом з тим часто самобутність окремих країн ігнорується. Так, у 2013 р. голова Європейської ради Херман Ван Ромпей заявив, що ознакою нової Європи повинна стати ліквідація національної ідентичності. Х. Ван Ромпей виступив із закликом переосмислити сьогодення і майбутнє Євросоюзу як організації, що об'єднує безліч де-юре незалежних держав. За його словами, «постійне розширення змішує політичні і географічні ідентичності, а це своєю чергою перетворює європейський континент на універсальний будинок для всіх» [3].

Слід підкреслити, що політична інтеграція країн, що входять в Євросоюз, наразі не відбулася. Європейські держави не хочуть поступатися багатьма суверенними правами на користь наднаціональних структур, а останнім часом ця ситуація лише погіршується, і прикладами можуть бути перемоги на парламентських виборах в країнах Європи тих політичних сил, які орієнтовані на збереження національної та регіональної ідентичностей. Гальмує інтеграцію і різноманітність форм політичного устрою. Так, співіснують парламентські і президентські республіки, конституційні монархії. Вони розрізняються і за партійними системами, і за формами політико-територіального устрою.

Наднаціональні структури, за винятком Європарламенту, в очах європейців не є легітимними. Члени Європейської комісії призначаються національними урядами, Рада Європи – міжурядова установа. Європарламент – єдиний інститут, який обирається громадянами Європи, проте коло його повноважень і вплив обмежені. Всі ці інститути далекі від простих громадян, які дуже часто розглядають ці організації як технократичну бюрократію. Багато хто не сприймає систему управління ЄС як частину повсякденного життя. Відповідно, вибори до Європарламенту розглядаються як свого роду необов'язкове доповнення до виборів національних.

На думку П. Мовчан, європейська ідентичність продовжує формуватися, але цей процес йде досить повільно і не має лінійного характеру. Значну роль при цьому відіграє концепція європейського громадянства, введена у дію Маастрихтським договором 1992 р. та розвинута у наступних основоположних актах ЄС. У розумінні європейської ідентичності ефективним методологічним інструментарієм може виступати теорія самокатегоризації та принцип метаконтрасту, ядром яких за сучасних умов виступає Спільна зовнішня політика та політика безпеки Європейського Союзу, а також сам процес європейської інтеграції.

Серед можливих напрямів зміцнення європейської ідентичності слід зазначити побудову спільних символів, актуалізацію історичної пам'яті, посилення каналів комунікації у публічній сфері, зростання мобільності робочої сили та міждержавного обміну студентів, інтенсифікація кооперації та взаємодії між суб'єктами науково-культурної та підприємницької діяльності [2].

Проте кількість євроскептиків у країнах Європи збільшується. Вибираючи між своєю країною і Європою в цілому, більшість європейців ставить на перше місце національний компонент, тобто вони вважають себе передусім громадянами своєї держави. В ході даного обстеження респондентам було запропоновано відповісти на питання, ким вони бачать себе у найближчому майбутньому: громадянами своєї держави; громадянами своєї держави і європейцями; європейцями і громадянами своєї держави; тільки європейцями. Лише 3% відповіли, що бачать себе європейцями, тоді як 38% – тільки громадянами своєї держави. Серед прихильників змішаних форм самоідентифікації перші також виявилися у явній меншості: лише 7% опитаних бачили себе в найближчому майбутньому європейцями і громадянами своєї держави. Навпаки, 49% поставили на перше місце приналежність до своєї держави [7].

Процеси глобалізації та трансформації в сучасному світі, безсумнівно, порушують традиційні форми ідентичності, ставлять під сумнів суб'єктивні відчуття самоідентичності людини та етносів, що були сформовані в межах колишніх традицій. Особливо гостро це проявляється у відношенні до проблеми ідентичності представників локальних груп, етнічних, релігійних, культурних меншин. Попереднє відчуття ними свого власного «я», яке забезпечувалося колишніми формами ідентичності, занепало. Стався розрив у наступності, коли руйнування одного типу ідентичності передбачає компенсацію ідентичності іншого типу. Саме відсутність механізму наступності ідентичності стала супроводжуватися відчуттям внутрішнього дискомфорту і тривоги, що реалізуються у формах закритості і посилення ізоляціоністських тенденцій. Ізоляціонізм своєю чергою активізував тенденції до зворотної локалізації культури і традицій, способу життя, думок і норм поведінки людей.

Глобалізація, так само як індивідуалізація свідомості, ведуть до того, що європейці все менше пов'язують свої інтереси і потреби з розвитком держави, в якій вони живуть. Проте воно продовжує відігравати велику роль, в його розпорядженні залишаються основні механізми соціалізації особистості, насамперед система освіти. Тому не дивно, що національна самоідентифікація, як і раніше, цементує європейські країни. Відданість нації – державі визначається трьома основними моментами: відчуттям того, що нинішнє покоління

продовжує справу попередніх поколінь, загальною пам'яттю про колективну історію країни, а також почуттям загальної долі. Історичний досвід показує, що ці елементи об'єднують нації і дозволяють їм витримувати важкі випробування.

В ієрархії переваг європейців регіональна самоідентифікація поступається національній зовсім небагато. Аналізоване нами обстеження виявило, що 91% жителів ЄС прив'язані до своєї країни, а 88% – до свого міста або селища; стільки ж – до своєї провінції (варто зауважити, що в цьому ряду відповідей прихильність до Євросоюзу висловили тільки 48% респондентів). За середньостатистичними показниками ховаються серйозні відмінності. Найбільшою мірою прив'язані до своєї країни ніж до міста, селища або провінції мальтійці (95% проти відповідно 78 і 77), французи (92% проти 79 і 82), голландці (83% проти 70 в обох випадках), датчани (98% проти 87 і 71) і шведи (94% проти 85 і 80). Майже порівну розподіляються ці показники серед австрійців (94% проти 93 в обох випадках), поляків (96% проти 95 в обох випадках), хорватів (91% проти 90 в обох випадках) і греків (у всіх випадках 94%).

Таким чином, виділяється група держав, громадяни яких вважають кращою регіональну ідентичність ніж національну. Так, частка іспанців, що найбільшою мірою відчувають спільність зі своєю країною, становить 85%, а з містом, селищем чи провінцією, відповідно, 91% і 87. Так само йде справа з італійцями (86% проти 90 і 87), румунами (90% проти 93 і 92), чехами (85% проти 86 в обох випадках) [7].

Розглядаючи регіональну ідентичність, доцільно звернути увагу і на етнічну ідентичність. Етнокультурна ідентичність – це комплекс соціальних, політичних і соціокультурних феноменів, що виявляється у розумінні групою людей своєї історичної спільності, психологічне переживання і зовнішні прояви цього факту. Ключові поняття тут – «етнос» і «культура». Згідно з новітнім філософським словником етнос – міжпоколінна група людей, об'єднана тривалим спільним проживанням на певній території, загальними мовою, культурою і самосвідомістю. Під нацією розуміється спільність людей, яка сформувала економічний уклад, державну літературну мову, що володіє специфічними культурними традиціями і побутовим укладом. Національна ідентичність відрізняється від етнокультурної ідентичності тим, що має більш штучний характер, оскільки у індивідів є можливість вибору тієї чи іншої національної ідентичності, внаслідок чого фактор загального походження перестає мати визначальне значення і на перший план виходить поняття громадянства. Важливим фактором формування національної ідентичності є необхідний рівень розвитку культури: функціонування національної системи освіти, наявність єдиної націо-

нальної мови. Такими ознаками характеризується громадський тип національної ідентичності. Згідно з К. Хюбнер, це такий тип ідентичності, коли громадянин певної держави зобов'язаний розділяти державну ідеологію, засновану на політичних концептах [5, с. 103]. Слід звернути увагу на поняття регіональної ідентичності. Цей тип має підлеглий характер у відношенні до національної ідентичності, причому регіональна ідентичність може перерости в ідентичність національну.

Регіональні ідентичності, подібно національним, засновані, за висловом Б. Андерсона, на ідеї «уявних спільнот». Однак, якщо Андерсон бачив нації як закриті системи, регіони, навпаки, повинні розглядатися як відкриті. Регіональна ідентичність може розглядатися як ключовий елемент конструювання регіону як соціально-політичного простору та інституційної системи. Відзначимо, що регіональні ідентичності не замінюють і не скасовують національні, вони здебільшого мають додатковий характер і являють собою систему не жорстких, обов'язкових, а швидше за все нестабільних і гнучких зв'язків. Підтримка регіональної ідентичності може вимагати постійної загрози ззовні; ця бінарна логіка «ми» і «вони» може наділяти регіональну ідентичність навіть агресивним характером, оскільки «ми» визначається, зокрема, через протиставлення з «ними», з «іншими». Так, на думку Г. Деланті, «чистота і стабільність «нас» гарантується насамперед загальним ім'ям (назвою), потім – демонізацією інших / іншого і позбавленням від них [1, с. 47–62]. Підтримка чистоти вимагає конструювання жорстких, непроникних кордонів, а оскільки це не представляється можливим, то розвивається процес фрагментації регіональних спільнот, розмивання регіональних ідентичностей.

У рамках розділеної лояльності європейців їх національна ідентифікація все більше конкурує з ідентифікацією регіональної, відданістю своїй «малій батьківщині». У Європі традиційно високий рівень розвитку регіональної самосвідомості, особливо в поліетнічних країнах з федеративним типом державного устрою. У свідомості багатьох європейців загальнонаціональна ідентичність співіснує з регіональним патріотизмом. Так, для німців самоідентифікація з конкретною землею або містом значить більше, ніж з усією німецькою нацією. В іспанській державі автономій, що представляє собою унітарну державу з елементами федералізму, в міжгрупових відносинах рівень конкретного регіону є особливо значущим. Національність тут ототожнюється саме з регіоном.

Так, в Італії, і в особливості в Іспанії, існує серйозна небезпека того, що регіональні рухи зажадають перекроювання державних кордонів, або, як мінімум, більшої федералізації з фактичною незалежністю від центру.

У Франції регіональний сепаратизм поки менше дає про себе знати, проте, якщо піде мова про створення нової парадигми внутрішньоєвропейських відносин, він теж може зіграти свою роль.

Навіть за умови збереження нинішньої динаміки сепаратистські рухи на Півдні Європи стають з кожним роком все активніше. Щоправда, в останні роки вони в основному відмовилися від збройної боротьби, але це може бути пов'язано і з надіями отримати свою незалежність мирним шляхом.

Що ж стосується прикордонних суперечок між Іспанією і Португалією або Іспанією і Великобританією, то після входження цих держав до Європейського союзу вони в цілому втратили актуальність.

Разом з тим в Ельзасі і Паданії досить сильний євроскептицизм, пов'язаний передусім із бажанням відгородитися від іммігрантів з країн третього світу. Майбутнє покаже, чи зможе він поєднуватися з «Європою регіонів».

Тривалі спроби розвивати демократичні практики в рамках ЄС ставлять багато питань, які торкаються взаємин між трьома рівнями ідентичності. Справа в тому, що крім регіонального рівня ідентичності, є ще один рівень – ідентичність мігрантів. Мігрантів в ЄС можна розділити на «зовнішніх» і «внутрішніх». Зовнішні мігранти – це люди, які приїхали до країн ЄС переважно з інших континентів, – з Африки і Азії. Внутрішні мігранти – це люди, які змінили країну проживання всередині ЄС. До останніх розширень ЄС внутрішні мігранти не створювали незручностей для країн свого нового проживання. Зараз внаслідок економічної міграції внутрішня міграція стає проблемою. Однак найсерйознішу проблему для держав ЄС представляють мігранти, які приїхали з країн, що за типом культури сильно відрізняються від Європи. Їх присутність у Старому Світі кидає виклик не тільки почуттям.

Центральною проблемою є проблема побудови «нової ідентичності» в умовах існування неформального, «розчиненого» або «розподіленого» соціального суб'єкта. Саме таким суб'єктом є мігранти, саме таким суб'єктом часто є етнічні та релігійні меншини. З точки зору демократичної теорії, проблема тут одна – як сприяти формуванню нового суб'єкта соціальних відносин на основі демократичних принципів.

Отже, на початку XXI ст. нація-державу у свідомості європейців, як і раніше, залишається вищим ступенем політичного життя. Разом з тим помітно посилюється регіональна самоідентифікація, в тому числі у її сепаратистському різновиді. На шляху ж поширення наднаціональної, загальноєвропейської самоідентифікації виникає безліч перешкод. У конкуренції національної, регіональної та наднаціональної самоідентифікацій основним суперником національно-державної самоідентифікації є регіональна. Жителям континенту ближче ідея «Європи регіонів», ніж ідея «єдиної європей-

ської нації». Ускладнення ситуації на континенті в етнічному, расовому та релігійному аспектах підточує культурно-цивілізаційну гомогенність західних суспільств і стає потужною перешкодою на шляху формування європейської ідентичності. Переселенці, прихильні цінностям і життєвим нормам незахідних цивілізацій, перетворюються в провідників іншокультурного впливу. Водночас ступінь їх адаптації на «новій батьківщині» є різним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Косов Ю.В., Фокина В.В. Политическая регионалистика. СПб.: Питер, 2009. 192 с.
2. Мовчан П. Теоретичні підходи щодо формування європейської ідентичності. Державне управління: удосконалення та розвиток. № 9, 2015. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=891>.
3. Скороход Ю. Самоідентифікація європейців <http://euroinfo.tv/?p=20764>
4. Фадеева А. Федералистская модель Европейского Союза. Мировая экономика и международные отношения. 2000. № 6. С. 26–28.
5. Хюбнер К. Нация. М.: Канон+, 2001. 292 с.
6. Declaration on European Identity. Mode of access: URL: http://www.cvce.eu/obj/declaration_on_european_identity_copenhagen_14_december_1973-en-02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32.html.

7. Eurobarometro del Parlamento Europeo. A un año de las elecciones europeas de 2016. Op. cit.

8. Treaty on European Union. Mode of access: URL: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M.html#000100001>

REFERENCES:

1. Kosov Yu.V., Fokina V.V. Politicheskaya regionalistika. SPb.: Piter, 2009. 192 s.
2. Movchan P. Teoretichni pidhodi schodo formuvannya evropeyskoyi identichnosti. Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvitok. № 9, 2015. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=891>.
3. Skorohod Yu. Camoidentifikatsiya evropeysiv. URL: <http://euroinfo.tv/?p=20764>.
4. Fadeeva A. Federalistskaya model Evropeyskogo Soyuz. Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyie otnosheniya. 2000. № 6. S. 26–28.
5. Hyubner K. Natsiya. M.: Kanon, 2001. 292 s.
6. Declaration on European Identity. URL: http://www.cvce.eu/obj/declaration_on_european_identity_copenhagen_14_december_1973-en-02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32.html
7. Eurobarometro del Parlamento Europeo. A un año de las elecciones europeas de 2016. Op. cit.
8. Treaty on European Union. URL: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M.html#000100001>

European identity model

Rostetska Svitlana Ivanivna

Candidate of Political Science,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Political Science and Law
South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky
Str. Staroportofrankivska 26,
Odesa, Ukraine

The article analyzes the essence of the phenomenon of European identity, its relation with the national and regional identity. The main ways and problems of formation of the European identity and its degree of influence on political processes in European countries are determined.

Key words: identity, European identity, national identity, regional identity, self-identification, territorial community, political processes.